

BULDAN YÖRESİNİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI İÇERİSİNDE MERKEZ EFENDİ VE TASAVVUF

Halil ELİTOK
Emekli İl Müftüsü

ÖZET

Tarihe mal olmuş büyüklerini tanımak ve tanıtmak, o devletin kültür ve irfanına yapılabilecek hizmetlerin başında gelir. Geçmişine sahip çıkmayan milletler geleceklelerinden emin olamazlar. Bu konuda her kuruluşa ve her kuruma bir takım görevler düşmektedir. Böyle bir vazife şuuru içerisinde hareket eden Pamukkale Üniversitesi Rektörlüğünce, Buldan Kaymakamlığınca ve Belediye Başkanlığınca organizasyonu yapılan Buldan Sempozyumunda “Merkez Efendi”ye de yer verilmiş olmasından dolayı organizasyonu gerçekleştirenlere teşekkür ediyor ve kendilerini tebrik ediyorum.

Merkez Efendi, Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Sarımahmutlu köyünde 865/1460 veya 870/1465 tarihinde doğmuştur. Babasının adı Kılıçoğlu Muslihu'd-Din, daha kısa adı Haydar'dır. Kendi ismi Musa'dır. Ancak tasavvufa olan ilgisinden dolayı medreseden ayrılarak Karaman'a veya Amasya'ya gitti. Orada büyük mutasavvıf Habib Karamani (v.902/1497)'ye biat etmek istedi. Ona, dini iyice anlayan, yaşayan ve anlatan anlamına gelen “Muslihu'd-Din” adını verdi. Fakat daha çok Merkez lakabıyla şöhret bulmuştur.

Musa Efendi, on beş yaşında iken Bursa'ya gitmiş ve orada Veliyyü'-din medresesine girerek hem medrese tahsilini ve hem de asrın sayılı âlimlerinden Hızır Beyzade Ahmed Paşa'dan ders almıştır.

Musa Efendi, fitri zekâsı ve derin ilim aşkıyla çok kuvvetli bir eğitim ve kültür sahibi olmuştur. Kuvvetli bir hafızaya sahip olduğundan genç yaşında Kur'an-ı Kerimin tamamını ve Kadı Beydâvi Tefsiri büyük bir kısmını ezberlemiştir. İstanbul'da sık sık tarikat şeyhlerinin meclislerine gitmiş ve onların sohbetlerinden feyiz almıştır.

Mümtaz şahsiyeti ve ilmi birikimiyle kudretini zamanın ulemasına da tasdik ettirmiştir. Kendisi vakar ve tevazuyu şahsında birleştirmiş, yüksek seciyeli müstesna bir yaratılıştadır. Sözlerinde metanet ve vaazlarında belağat vardır. Bilhassa Şeyhülislam Ebussud Efendi'nin kendisi hakkında söylediği: “Zamanımızda bu zat kadar riyadan yani gösterişten uzak bir kimse görmedim.” Sözü meşhurdur.

Tahsil ettiği muhtelif ilimler arasında tıp ilmini merak ederek kendi zamanındaki gelişme nispetinde tıp ve tıbbi tedavi ilimleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu tıbbi malumattan dolayı Sümbül Efendi, Manisa’da Yavuz Sultan Selim tarafından annesi Bezm-i Alem Sultan’ın veya eşi Hazfa Valide Sultan’ın yaptırdığı camiye ve hastaneye gönderildi. Burada 41 çeşit baharattan yapılmış “Mesir Macunu”nu icat etmiştir.

Musa Efendi, bulunduğu muhitlerde insanların ruhlarına hitap etmek suretiyle halkın ahlâklarını düzeltmek ve maneviyatlarını yükseltmekle kalmamış, Manisa hastanesinde yatan hastaları da şifaya kavuşturmaya çalışmış ve sosyal hizmetlerde şehir ve köylerde halkın hafızasında silinmeyen hatıralar bırakmıştır.

Musa Efendi, Şeyhi Sümbül Sinan’ın vefatından sonra İstanbul’a gelmiş ve onun yerine ‘Halveti Şeyhi’ olarak halkı tenvir ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Çok mütevazi, nazik ve sevimli, nur yüzlü mübarek bir zat idi. Zayıf ve fakirleri korur, çocukları sever ve onlara daima iltifat ederdi. İbadet hayır, hasenat, irşat, talim, zikir ve tefekkür ile meşgul olmuş ve melekler kadar temiz bir hayat sürmüştür.

Otuz yaşına geldiğinde, medrese tahsilini bitirdi. Çevresinde sayılan bir Âlim oldu. İlimdeki yüksekliğini, zamanının Âlimleri tasdik ettiler. Nitekim, şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin hürmet ve muhabbetini kazandı. Musa Efendi, Koca Mustafa Paşa’daki bir tekkede şeyhlik yapan Sümbül Sinan’ın şöhretini işitti. Fakat bazı Kimselerin onun hakkındaki yaptıkları dedikodular sebebiyle, bir türlü gidip sohbetine katılamamıştı. Bir gün rüyasında Sümbül efendi’nin, kendi evine geldiğini gördü. Sümbül Efendi’yi içeri koymamak için hanımı ile kapının arkasına pek çok eşya dayadılar ve üzerine de oturdular. fakat Sümbül Efendi kapıyı zorlayınca, kapı arkasına kadar açıldı ve arkasındakiler yere yuvarlandı. Bu sırada uyanan Musa Efendi, yaptığı hatayı anladı ve sabahleyin Sümbül Sinan’ın camisine gidip vaaz ettiği kürsünün arkasına o görmeden oturdu. Sümbül Sinan, vaaz esnasında Tâhâ sûresinin bâzı âyet-i kerimelerini tefsire başladı. Tefsirden sonra;”Ey cemaat! Bu tefsirimi siz anladınız.

Hatta Musa Efendi de anladı.”buyurdu. Sonra aynı âyet-i kerimleri daha yüksek manalar vererek tefsir ettikten sonra tekrar; ”Ey cemaat! Bu tefsirimi siz anlamadınız, Musa Efendi de anlamdı.”buyurdu.

Musa Efendi, hakikaten bu anlatılanlardan bir şey anlamamıştı. Sümbül Sinan, o gün Tâhâ sûresini yedi türlü tefsir etti. Musa efendinin kürsü arkasında olduğunu, zahiren görmediği hâlde anlamıştı. Vaaz bitti, namaz kılındı, herkes camiden çıktı. Sadece Sümbül Efendi kalınca, Musa Efendi Huzuruna varıp elini öptükten sonra af diledi. Sümbül Efendide:”Ey muslihu’d-Din Musa Efendi! Biz seni geç ve kuvvetli bir kimse sanırdık. Meğer sen de hanımın da çok yaşlanmışsınız. Akşam bizi kapıdan içeri sokmamak için gösterdiğiniz gayrete ne dersiniz? Fakat neticede kapı açıldı ve ikinizde yere yuvarlandınız! ” buyurunca, Musa Efendi iyice şaşırıldı. Pek çok özürler dileyerek ağlamaya başladı, affının kabulü ve talebeliğe alınması için istekte bulundu. Sümbül Efendi, onun kabul ettiğini, dergâhta hizmete başlamasını söyledikten sonra;”Artık Allah’ın zatı ve sıfatları hakkında marifet sahibi olmak zamanıdır.”buyurdu. Bundan sonra Musa Efendi her gün Sümbül Sinan’ın dergâhına gelmeye, ondan ders almaya ve hizmete başladı.

Bir gün Sümbül Efendi, sohbet esnasında Musa Efendiye;

“Âlemi sen yaratsaydın, nasıl yaratırdın?” diye sordu.

Musa Efendi; “Bu mümkün değil! Ama şayet mümkün olsaydı, her şeyi merkezinde bırakırdım. Âlem öyle bir tatlı nizam içinde ki, buna bir şey ilave etmek veya bir şeyi eksiltmek düşünülemez.” Dedi.

Sümbül Efendi bu cevap üzerine; “Âferim Musa Efendi! Demek her şeyi merkezinde bırakırdın. Öyleyse bundan sonra ismin Merkez Muslihu’ d-dîn olsun.” dedi. Böylece Musa Efendi, Merkez Efendi ismiyle meşhur oldu. Bundan sonra hep “Merkez Efendi” olarak kayıtlara geçti.

Sümbül Efendinin terbiyesi altında tasavvufî eğitim demek olan riyâzet’le meşgul olarak kısa zamanda tasavvufta yüksek derecelerin sahibi oldu. Hocası kendisine icazet ve diploma verdi, daha sonra da Aksaray’da Kovacı Dede dergâhına hoca tayin edildi. Kısa sürede, dergâh talebelerle dolup taşı.

Merkez Efendi’nin namı her tarafa yayıldı. Merkez Efendi, hocası Sümbül Sinan’ın kızı Rahime Hatun ile evlenmek isteğini bitirince, Sümbül Efendi; “Bir deve yükü altın getire bilerseniz kızımı veririm.” dedi. Merkez Efendi, bir devenin üzerine iki çuval toprak doldurdu. Devenin yularını çekerek Sümbül Efendi’nin kapısına getirdi. Çuvalları kapıda boşalttığı anda, çuvaldan toprak yerine çil çil altınlar döküldü. Sümbül Efendi ve çocukları, altınları döküp bakmadılar bile. Fakat hocası Merkez Efendiye; “Ey Musa Efendi! Maksadımız altın değildi. Evdekilerin de senin, derecenin yüksekliğine anlamalarıydı. İmtihani kazandın.” buyurdu. Sümbül Efendi, çok sevdiği kızı Rahmiye Hatun’u, yine çok sevdiği talebesi Merkez Efendiye nikah etti ve evlendirdi.

Düğününden birkaç gün sonra, Sümbül Efendi, kızı Rahmine Hatun’un evine gitti. Evde kızı yemek yapıyordu. Fakat ocakta, odun yerine parmaklarından çıkan alevle yemeğini pişiriyordu. Kızının bu haline hayretle gören Sümbül Efendi; “Rahimecik ne yapıyordun?” diye sorunca; “Talebelere çorba pişiriyordum” cevabını verdi.

Merkez efendini tasavvuftaki derecesini tayin ve tespit etmede şu hâdise önem arz eder.

Yavuz Sultan Selim’in kızı Şah Sultan ve eşi Sadr-ı Âzam Lütü Paşa ile Yanya’dan İstanbul’a gelirken, yolda eşkıyanın baskınına uğradılar. Bu kötü durumdan nasıl kurtulacaklarını düşünürlerken, o anda Allah’ın izniyle, zamanın evliyasından Merkez Efendi’nin heybeti karşısında selameti kaçmakta buldular. Diğerleri de orayı terk ettiler. Eşkıyanın ortadan kaybolmasıyla Merkez Efendi de bir anda kayboldu. Bu hali hayretle seyreden Lütü Paşa ve eşi şah sultan, Merkez Efendi’yi tanımışlardı. Şah sultan, merkez efendi’nin bu kerametinden dolayı, İstanbul’da Eyüp bahariye’de onun adına bir cami ve yanına medrese yapıldı ve Merkez Efendi’yi buraya tayin ettiler. Daha sonra burada bir müddet talebe yetiştiren Merkez Efendi’yi Kanunî Sultan Süleyman, Topkapı surlarının dışında yaptırdığı tekkede vazifelendirdi.

Merkez Efendi, talebelerini iyi yetiştirmek için çok gayret gösterirdi. Onları hem zahirî ilimlerde, hem de tasavvufta yükselmek için, manevi ilimleri öğtirdi. Onların nefislerini terbiye için riyazet ve mücâhedeler yaptırırđı. Çocuklara karşı çok şefkatliydi. Cebinde şeker, yemiş gibi şeyler bulundurur, çocukları gördüğü yerde dağıtarak onları sevindirirdi. Çocuklara söyle derdi: “Benim için hayır dua ediniz. Siz günahsız ve masumsunuz. sizin dualarınızı Cenâb-ı Hak kabul eder. Bu yüzü kara, sakalı ak ihtiyar için dua ediniz ki, kıyamette yüzü ak olsun.” Çocuklar dua edince de; “Ya rabbî! Bu mahsumların dualarını ret eyleme.” diye Allah’a yalvarırdı. Bütün hayvanlara karşı da çok merhametliydi.

Merkez Efendi, buluş çağına geldiğı günden ömrünün sonuna kadar, hiç cemaatsiz namaz kılmamıştır. Eğer öğle ve yatsı namazlarında cemaate yetişememiş ise, namazını kılmış olanlardan birkaç kimseye; “Hayatımda hiç cemaatsiz farz namaz kılmadım . İmam olayım da sizlerle namaz kılalım. Aynı namazı tekrar kılmanın zararı olmaz. Sonra kıldığınız nafîle olmuş olur.” buyururdu. Bir tarafa giderken, yolda çiftçiyi tarlasında çalışır görse, yanına varır ve; “İmanı bilir misin ?Namazın farzları hakkında malumatın varmı? ” der, bilmiyorsa anlatırdı.

Hayvanlara merhamet edilmesini, götürebilecekleri kadar yük yüklenmesini, aç bırakılmalarını da tembih ederdi. İşe başlarken; “Ya Rabbi !Bütün Müslümanlara faydalı olmak, çocuklarıma helalinden rızık kazanmak için çalışıyorum.” Diye niyet etmesini, böyle niyet ederse, her adımına sevap verileceğini ve günahlarının affolunacağını, yetiştirdiğı mahsulün her bir tanesinin boşa gitmeyeceğini, hepsinin fayda sağlayacağını ve mahsulün öşrünü vermenin farz olduğunu anlatırdı.

İnsanlara vaaz ve nasihat verirken gözlerini kapayarak anlatırdı. Fakat orada olanları kalp gözü işle görürdü. Merkez Efendi Balıkesir’e gittiğinde, bir Cuma günü namazdan sonra kürsiye çıkıp vaaz etti. Halk, Merkez Efendi’yi tanımadıkları için, pek iltifat etmediler. Vaazı dinlemeyip, teker teker camiden çıkıp gittiler. Ve birbirlerine ; “Halveti yolunu büyüklerindenmiş.” diyorlardı. Herkes çıktıktan sonra, müezzin efendi elinde kapının anahtarı olduğu halde kürsünün yanına varıp, gözü kapalı olarak konuşan Merkez Efendi’ye; “Hoca Efendi! giderken camiye açık bırakma, anahtarları buraya bırakıyorum, çıkarken kitlemeyi unutma!” dedi. Merkez Efendi gözünü açmadan; “ Müezzin efendi, sende işine gidebilirsin. Bizim sohbetimizi siz dinlemiyorsunuz, fakat Melâike-i Kirâm dinlemektedirler.” buyurdu ve vaazına devam etti. Biraz sonra camiden gidenlerin hepsi geriye döndüler. O kadar çok insan toplandı ki, cemaati cami almadı.

Merkez Efendi, Manisa ‘da iken , Hocası Sümbül Sinan (1529/936) da hastalandı. Vefatından önce talebeleri; “Efendim! Sizden sonra kime tabi olalım?” diye sordular. Onlara; “ Taşradan ilk gelecek dostumuz yerimize geçecek.” buyurdu. Sümbül Sinan’ın vefatında sonra, talebeler, merakla taşradan gelecek olan dostu beklediler. Bu sırada Manisa’da bulunan Merkez Efendi’nin gönlüne bir kor düşüp yoları düştü. Hocasının vefatından on gün sonra İstanbul’a geldi. Sümbül Sinan’ın çok sevdiği talebelerinden Yakup Germiyanoglu, Sümbül Efendi’nin yerine geçmiş, talebeleri okutmaya başlamıştı. Merkez Efendi, hocasının Koca Mustafa Paşa’daki dergâhına gitti. Dergâhta bulunan yeni talebeler Merkez Efendi’yi tanııyorlardı. Yakup

Germiyanoğlu, Merkez Efendi'yi kendi odasına davet etti. O gece Yakup Efendi, Sümbül Efendi'nin yerine kimin geçmesinin lazım geldiğini anlamak için istihare namazı kılıp dua etti. Rüyasında, büyük bir meydanda kalabalık bir meclis kurulmuş. Peygamberimiz de hazır bulunmaktaydı. Peygamberimizin karşısında bir kürsü vardı. Kürsünün üzerinde de Merkez Efendi oturmakta ve "Tîn" sûresinin tefsîrini yapmaktaydı. Tefsiri yaparken, başındaki sarıgın bazen yeşil, bazen siyah olduğunu gördü. Yanındakilere bunun manasını sorduğunda; "Yeşil renk, dinin zahîrî ilimlerinde, siyah renkte dinin Batını ilimlerinde kemal mertebesindeki olgunluğa işarettir."cevabını verdiler. Ertesi gün Yakup Germiyanoğlu talebeleri toplayarak rüyasını olduğu gibi anlatınca, hepsi Merkez Efendi'ye tabi olup, Sümbül Sinan'ın halifesi olduğunu kabul ettiler. O günden sonra, talebeleri Merkez Efendi yetiştirmeğe başlamıştır.

ISMARLAMAYINCA GELMESİN

Merkez Efendinin tasavvuftaki boyutunu şu hadise bize daha güzel göstermektedir:

Mısır defterdarlığından emekliye ayrılan Dehanizade'nin babası Kâtip çelebi söyle anlatır:"Sümbül Sinan Efendi benim hocamdı .O vefat ettikten sonra üç sene halifesi olan Merkez Efendi'ye hiç gitmemiştim.Bir gece rüyamda hocam Sümbül Efendiyi gördüm,buyurdu ki: "Mehmet Efendi niçin gaflet edip Merkez Efendiye teslim olmasın? O benden daha üstündür. Hemen var, eksik kalan eğitimini tamamla!" deyince sabahleyin Merkez Efendinin huzuruna gittim. Beni görünce; " Ismarlayınca gelmezsin. Fakat benden üstündür deyince gelirsin. Halbuki hocamızın benden üstündür demesinin sebebi, senin hakkımdaki kötü zannını bertaraf etmek içindir. Yoksa kıyamet gününde hocamızın sancağı altında haşr olmayı ümit ederiz." dedi. Bunun üzerine:"Şaşırdım kaldım ve tövbe edip talebesi oldum." Demiştir

Merkez Efendi bir gün dergâhın bahçesinde namaz kılarken, secdeye vardığı sırada, yerden bir ses işitti, diyordu ki: "Ey Merkez Efendi! Yedi senedir yeryüzüne çıkmak için emrini bekliyorum. Beni bu hapishaneden kurtar. Allah, beni sıtma hastalığına şifa olarak yarattı."

Merkez Efendi namazdan sonra talebelerine; "Burayı kazınız, sıtmalılara şifa olacak bir su çıkacak" buyurdu. Kazdılar, kırmızımtırak bir su çıktı. Kuyu haline getirdiler. Niyet kuyusu ismi verilen bu kuyuda, sıtma hastaları su alır içerlerdi. Bu suyu içen hastalar, Allah'ın izniyle şifa bulurlardı.

Merkez Efendi, senelerce o dergâhta talebelere ders vererek Allah'ın emir ve yasaklarını bildirdi. Zaman zaman İstanbul'un çeşitli camilerinde halka vaaz ve nasihatlerde bulundu. Onun vaazında camiler dolar taşar, oturulacak yer kalmazdı.

Ömrü, hep ibadet etmekle insanlara hakkı, doğruyu anlatmakla, ehl-i sünnet itikadını yaymakla, hayır ve hasenât yapmakta halka ön ayak olmakla, fakir ve zayıfları himaye etmekle geçen Merkez Efendi, (1551/959) senesi Rebîl-ahir ayının on yedi senesine rastlayan Perşembe güne 91 yaşında talebelerine son vasiyetini yaptıktan sonra, Kelime-i Şehadeti getirerek vefat etti. Cenazesini Şeyhulislam Ebussuud Efendi yıkadı. Cuma günü Fatih Camiinde, misli görülmemiş bir kalabalık toplandı. Ebussuud Efendi cenaze namazını kıldırdı. Sonra, kabrine götürülmek üzere omuzlarda taşınmaya başladı. Herkes, bu alim ve veliye hizmet edip, ahirette şefaatine kavuşmak aşkıyla

tabudu taşımak için birbirleriyle yarışıyor. Topkapı Surlarının dışında Kanuni Sultan Süleyman validesi namına yaptırdığı tekkedeki kabrine Ebussuud Efendi'nin bizzat kendi eliyle defnedildi. Merkez Efendi'den sonra, yerine oğlu ve halifesi Ahmed Efendi geçerek talebe yetiştirmeye devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Mecdî Efendi, Şakâyik-u Nu'mâniyye Tercümesi, İstanbul-1269,s.522
2. Taşköprüzâde, eş-Şakayıku'n-Numâniyye, Beyrut-1395/1975
3. Kâmûs-ul-A'lâm; c.6, s.4265
4. Tezkire-i Halvetiyye (Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi Kısmı, No:1372;s.24 b.
5. Sefinet-ül Evliyâ; c.3 s.268.
6. Lemezât;s.236
7. Ayvansarâyi, Hadikat-ül Cevâmi; Tercüman Yayınları, İstanbul-1987, c.1 s.257
8. Tuhfet-ül Mücahidin;(Nuruosmaniye-2293);v.538 a
9. İslam Alimleri Ansiklopedisi;c.14, s.197
10. Yazıcı, Tahsin; "Merkez Efendi" Mad. İ. A. V11.
11. Yazıcı, Tahsin; "Sümbüliyle"Mad.İ.A.X1.